

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.22/28

О.Б. Балацька

ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ ЯК СКЛАДОВОЇ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Політичне насилля, яке супроводжує політичну діяльність в усі історичні часи, має багато варіантів прояву. На сучасний політичний процес суттєво впливають такі форми внутрішньодержавного насилля, як масові стихійні заворушення, бунти, повстання, державні перевороти, революції, заколоти, змови, репресії, внутрішні війни. Специфічний характер властивий геноциду і тероризму, які мають міжнародний характер, супроводжуються великою кількістю жертв та спрямовані проти мирного населення. Останнім часом форми політичного насилля еволюціонують. Прямий фізичний примус поступається непрямому, нефізичному впливу психологічного, інформаційного, символічного, структурного та культурного насилля. Про це свідчить розповсюдження практики інформаційних, психологічних, а також гібридних війн, нових форм маніпулювання свідомістю громадян з боку держави.

Ключові слова: *політичне насилля, внутрішньодержавне насилля, геноцид, тероризм, війна, внутрішня війна, інформаційна війна, консцієнтальна війна, гібридна війна.*

Політичне насилля – складне явище, яке має багато аспектів прояву. В останні часи зі становленням інформаційного суспільства та розвитком процесів глобалізації, воно значно еволюціонувало у порівнянні з практикою попередніх століть. При цьому рівень політичного насилля у сучасному світі має тенденцію до зростання. Поява нових видів озброєнь і технологій, збільшення масштабів війн та інших насильницьких конфліктів спричиняють зростання кількості жертв, появу нових форм збройної політичної боротьби, що перетворює насилля на одну з глобальних загроз. Зазначені обставини актуалізують дослідження всього різноманіття проявів та форм політичного насилля, що має велике значення для пошуку шляхів вирішення проблеми його розповсюдження.

Питанням типології політичного насилля переймалися провідні дослідники цього феномену. Серед зарубіжних авторів ця проблема висвітлена у працях Р. Арона, Р. Бенедикт, П. Бурдье, Й. Галтунга, С. Гантінгтона, Т. Гарра, А. Дмитрієва, С. Жижєка, І. Залисіна, О. Ковріжних, Г. Козирева, І. Ліпатова, С. Нефьодова, К. Райта, Д. Рогозіна, П. Уілкінсона, Е. Фромма та ін. В українській політології дослідженням типології політичного насилля або його конкретних форм займаються А. Боброва, М. Головатий, М. Гуцало, В. Кравченко, Л. Левченко, В. Остроухов та ін.

Метою дослідження є аналіз основних типів і форм політичного насилля, притаманних сучасному політичному процесу.

Серед різноманітних проявів політичного насилля виокремлюють як загальні типи, так і конкретні форми. Щодо загальних типологій, то політичне насилля поділяють: за засобами здійснення – на пряме (фізичне) і непряме (психологічне, ідеологічне, символічне, культурне, структурне); за сферою впливу – внутрішньодержавне і міждержавне; за суб'єктом – державне і недержавне; за рівнем організованості – організоване і стихійне; за кількісним критерієм – масове, групове та індивідуальне; за

метою – революційне і реакційне; за критерієм визнання з боку суспільства – легітимне і нелегітимне; за стратегією – оборонне та наступальне; за критерієм суб'єктності – об'єктивне і суб'єктивне тощо. Дані типи наповнюються змістом та конкретизуються у різноманітних формах. Через конкретні форми політичне насилля реалізується у політичному процесі.

Відомою є оригінальна типологія норвезького соціолога Йохана Галтунга, який разом із прямим (фізичним), виокремив структурне та культурне насилля. Пряме насилля проявляється у політичних убивствах, санкціях, відчуженні, репресіях. Структурне насилля здійснюється суспільною системою через відповідні інститути по відношенню до індивідів та груп. Воно є безособовим та опосередкованим і реалізується шляхом створення умов (економічних, політичних, соціальних), що утискають інтереси та потреби людей і сприяють прямому насиллю. Формами структурного насилля є експлуатація, фрагментація, маргіналізація та сегментація. Культурне насилля – це діяльність соціокультурних інститутів з виправдання та легалізації інших видів насилля. Даний тип здійснюється через ідеолого-пропагандистський апарат, інститути соціалізації та ін. Також Й. Галтунг виокремлював такі типи політичного насилля, як оборонне і агресивне, навмисне і ненавмисне [10, с. 31; 14, с. 189; 17, с. 411].

Близьким до культурного насилля є поняття символічного насилля, впроваджене французьким соціологом і філософом П'єром Бурдьє. Сутність цього феномену полягає у впровадженні у масову свідомість певної системи цінностей, норм, установок, стереотипів, яка відповідає інтересам влади та сприяє підвищенню її легітимності [4].

Американський політолог Тед Роберт Гарр узагальнив прояви внутрішньодержавного політичного насилля, виокремивши три його загальні форми – заворушення, змови, внутрішні війни. Під заворушеннями мається на увазі відносно спонтанне, неструктуроване політичне насилля, переважна роль в якому належить масам. Змови відрізняються від заворушень високою організованістю та відносно малим масштабом. Внутрішня війна – це «широкомасштабне організоване насилля, яке має на меті повалення режиму або анулювання діючого державного стану і супроводжується екстенсивним застосуванням насильницьких дій» [7, с. 422]. Дослідник вважає, що під ці категорії можна підвести всі прояви політичного насилля. Наприклад, до категорії заворушень Т. Р. Гарр відносить заколоти та страйки. Змови включають терористичні акти і державні перевороти. Внутрішні війни – це громадянські війни і революції.

Ці форми мають різні причини виникнення, з'являються незалежно одна від одної та по-різному впливають на політичну систему. Так, країни, де тривають громадянські війни, як правило, характеризуються низьким рівнем заворушень, а в країнах з високим рівнем заворушень або охоплених внутрішньою війною змови – це рідкість. Дані форми мають подібні та відмінні риси. З одного боку, заворушення і внутрішні війни поєднують тенденція мобілізувати маси, стійкість упродовж тривалого часу. Однак на відміну від внутрішніх війн заворушення є епізодичними, дифузними, слабо організованими проявами політичного насилля. Громадянські війни мають систематичний характер та характеризуються протистоянням сторін.

Причини виникнення тієї чи іншої форми політичного насилля у конкретному суспільстві Т. Р. Гарр убачає у характері та рівні відносної депривації (незадоволеності). Якщо незадоволеність носить масовий характер, має високу інтенсивність і великий масштаб, виникають заворушення. Якщо ж незадоволеність властива здебільшого політичній еліті, вона вдається до заколотів (при низькому рівні відносної депривації) або громадянської війни (при високому рівні відносної депривації), а ймовірність масових заворушень значно зменшується [7, с. 422 – 423].

Російський політолог С. А. Нефьодов, розробляючи концепцію екополітичного насилля, визначає його як різновид політичного насилля, що зумовлений проблемами

екологічної деградації. Під екологічною деградацією автор розуміє втрату поновлюваними ресурсами здатності до відновлення. Ідеологічним підґрунтям екополітичного насилля виступають екофашизм та екоанархізм («зелений» анархізм). Перший представляє собою різновид фашистської ідеології, який «інтерпретує екологічні проблеми через призму націоналізму» [15, с. 33]. Другий – відгалуження анархізму, що зосереджує увагу на екологічних проблемах та піддає критиці все, що пов'язане з технічним прогресом та цивілізацією як такою.

Дослідник виокремлює декілька форм екополітичного насилля. До неорганізованих форм він відносить заворушення – стихійні та нетривалі зіткнення груп дисидентів із владою, які супроводжуються знищенням власності. Організоване екополітичне насилля представлене спробами переворотів і громадянськими (внутрішніми) війнами. Дисиденти, які здійснюють спробу перевороту, мають суспільну підтримку, суспільний вплив і часто є представниками політичної еліти. Громадянські війни, на відміну від інших форм, є довгостроковими та охоплюють великі території [15, с. 18, 32 – 33].

Однією з найтяжчих форм політичного насилля є геноцид. Він має страшні наслідки для суспільства і супроводжується великою кількістю жертв. Згідно з офіційним визначенням, наданим у Конвенції ООН про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 р.), геноцидом називаються дії, що здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу. До таких дій віднесено: вбивства членів даної групи; заподіяння фізичних або психічних ушкоджень її членам; навмисне створення життєвих умов, розрахованих на фізичне знищення групи (повне або часткове); заходи по запобіганню народження дітей в межах групи; насильницьке вилучення дітей з групи [12]. Дане визначення не враховує випадок здійснення тих саме дій щодо груп за соціально-класовою ознакою. У зв'язку з цим у літературі іноді використовується термін «класовий геноцид» (геноцид у Камбоджі 1975 – 1979 рр., політичні репресії в СРСР).

Геноцид як крайня форма дискримінації є міжнародним злочином, який має багато прикладів в історії. До наймасштабніших акцій геноциду ХХ століття відносять знищення християнських народів у Османській імперії 1914 – 1923 рр. (вірмен, понтійських греків, асирійців), знищення євреїв (Голокост), циган, а також слов'янського населення Східної Європи та СРСР нацистами під час Другої світової війни 1939 – 1945 рр., геноцид у Камбоджі, здійснюваний комуністичним режимом Пол Пота у 1975 – 1979 рр., геноцид у Руанді у 1994 р., знищення мусульман армією боснійських сербів у місті Сребрениця у Боснії та Герцеговині у 1995 р. та ін. [6].

Російські політологи А. В. Дмитрієв і І. Ю. Залисін наводять докладну типологію внутрішньодержавного політичного насилля, виокремлюючи вісім його форм. До неорганізованого насилля віднесено бунт, який носить демонстраційний характер, не має чіткої мети і виникає стихійно (Лос-Анджелеський бунт 1992 р., бунт у Гуджараті 2002 р.). Бунти можуть перерости у повстання – організовані, масові збройні виступи, що мають на меті зміни у владних відносинах (Тайпінське повстання 1850 – 1864 рр., Варшавське повстання 1944 р.). Як окрему форму політичного насилля вчені виділяють зіткнення між політичними угрупованнями, які не спрямовуються проти влади (зіткнення у Шрі-Ланці в 1994 р.). Державний переворот, навпаки, здійснюється з метою захоплення влади невеликою групою політичної або військової еліти (державний переворот Наполеона Бонапарта 1799 р. у Франції, гетьманський переворот в Україні у 1918 р.). В останньому випадку, коли переворот ініціюють військові, часто використовується термін путч (серпневий путч у СРСР 1991 р., «півний путч» у Німеччині 1923 р.).

Громадянська війна визначається як організована, збройна, масштабна внутрішньодержавна боротьба за владу між суспільними групами за участю регулярних

збройних сил (Громадянська війна у США 1861 – 1865 рр., Громадянська війна у Росії 1917 – 1921 рр.). На відміну від громадянської, партизанська війна ведеться невеликими загонами опозиціонерів, які борються проти діючої влади (партизанські війни проти Наполеона в Іспанії (1808 – 1814 рр.) та Росії (1812 р.), партизанська боротьба під час Другої світової війни 1939 – 1945 рр.).

Специфічну форму політичного насилля представляє собою тероризм як систематичне та організоване застосування не пов'язаного з бойовими діями фізичного примусу з метою досягнення певних політичних цілей через залякування (тероризм у Північній Ірландії, ісламський тероризм). Під репресіями автори дослідження розуміють будь-які насильницькі дії з боку держави, не пов'язані з громадянською війною і спрямовані на встановлення або відновлення політичної стабільності (репресії у гітлерівській Германії у 1933 – 1945 рр., а потім на окупованих нею територіях у 1939 – 1945 рр.; сталінські репресії у СРСР 1927 – 1953 рр.) [10, с. 41 – 57].

Українська дослідниця А. Г. Боброва поділяє політичне насилля на два основні типи – традиційне і нетрадиційне. У традиційному політичному насиллі використовується фізичний примус. До нього авторка відносить тероризм та локальні етнічні війни. Нетрадиційне насилля представлене символічним насиллям, інформаційними, психологічними та конспіраційними війнами. Таке насилля реалізується без застосування фізичного примусу. Натомість його засобами є маніпуляції, залякування, вплив на ірраціональні складові людської психіки [3].

Згідно з типологією Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів політичні конфлікти бувають ненасильницькими і насильницькими та мають п'ять рівнів інтенсивності. Інтенсивність є категорією, що характеризує сукупність заходів конкретного конфлікту в певній географічній місцевості та у даний проміжок часу. Згідно з оновленою методологією політичні конфлікти за рівнем інтенсивності поділяються на такі типи, як спір (dispute), ненасильницька криза (non-violent crisis), насильницька криза (violent crisis), обмежена війна (limited war) та війна (war). До 2011 року дані типи конфліктів визначалися, відповідно, як латентний конфлікт (latent conflict), маніфестний конфлікт (manifest conflict), криза (crisis), глибока або серйозна криза (severe (serious) crisis) та війна (war) .

Ненасильницькі конфлікти характеризуються низькою інтенсивністю і включають два основні типи – спір та ненасильницька криза. Спір є конфліктом першого рівня інтенсивності й представляє собою позиційне протиріччя з приводу певних цінностей національного значення, коли відповідні вимоги сформульовані однією стороною і сприйняті як такі іншою (наприклад, у 2014 році – це конфлікти в Естонії та Латвії між урядом та російськомовною меншістю, між Угорщиною та Словаччиною, Росією та Грузією, Росією та Латвією тощо). Головною ознакою спору є те, що в ньому ніколи не застосовується насилля.

На відміну від спору у ненасильницькій кризі одній зі сторін конфлікту загрожує використання насилля. Отже, ненасильницька криза – це конфлікт другого рівня, який передбачає використання заходів, що передують застосуванню насилля, таких як словесний тиск, загроза застосування сили, введення економічних санкцій та ін. У 2014 році такими були конфлікти у Великій Британії (Шотландія), між США, ЄС, іншими західними країнами та Російською Федерацією, між Туреччиною та Грецією, Туреччиною та Вірменією, у Грузії, Молдові, Боснії і Герцеговині тощо.

Насильницькі конфлікти у даній моделі представлені насильницькою кризою, обмеженою війною та війною. При дослідженні рівнів насильницьких конфліктів використовується п'ять змінних: озброєння, особистий склад, людські втрати, руйнування та кількість біженців і внутрішньо переміщених осіб (ВПІ). Перші два показники відносяться до засобів конфлікту, інші – до результатів. Для того, щоб

визначити тип насильницького конфлікту, встановлюється: тип озброєння (важке чи легке) та характер його використання; кількість особистого складу, що була задіяна у конфлікті; загальна кількість людських втрат; ступень руйнування об'єктів, важливих для цивільного населення, – інфраструктури, житлових приміщень, економіки та культури; загальна кількість біженців і ВПЛ.

Насильницька криза має третій ступень інтенсивності та передбачає використання насилля в окремих випадках. У минулому році насильницькі кризи мали місце між Вірменією та Азербайджаном, у Греції, Україні (Крим), Великій Британії (Північна Ірландія) та ін. Обмежена війна – це конфлікт четвертого ступеня, в якому насилля застосовується неодноразово та організовано. Наприклад, у 2014 році обмежені війни точилися у Конго, Кенії, Єгипті, Індії, на Філіппінах та ін. І, нарешті, насильницьким конфліктом п'ятого рівня є війна, в якій насилля застосовується постійно, систематично та організовано, використовуються масштабні заходи, а руйнування мають масовий і тривалий характер. Так, за даними Інституту, в 2014 році війни відбувалися в Афганістані, Іраку, Ізраїлі, Лівії, Нігерії, Сирії, Пакистані, Україні (Донбас) тощо [20, с. 2; 21, с. 108 – 109; 22, с. 8 – 10, 14, 28 – 30].

Дослідники погоджуються, що війна є наймасштабнішою за кількістю жертв та руйнувань формою політичного насилля. Люди воювали споконвіку. Згодом характер й засоби ведення війни значно еволюціонували. Але базові її ознаки як особливого прояву насилля залишилися незмінними. Усі війни, незважаючи на конкретні обставини, масштаби та методи, є політичними за своєю суттю. Війна – це, перш за все, інструмент політичного впливу на опонента, засіб досягнення політичних цілей.

Відомий військовий теоретик, прусський генерал Карл фон Клаузевіц визначав війну як «акт насилля, що має на меті примусити супротивника виконати нашу волю» [11]. Єдиним засобом протистояти насиллю є насилля у відповідь. А будь-які обмеження, наприклад, норми міжнародного права, «ледь гідні згадки» і не послаблюють «насправді його ефекту». Отже, фізичне насилля виступає головним засобом війни, тоді як мета її – нав'язати супротивнику власну волю. Війні завжди властивий найвищий рівень насилля. Розвиток культури та цивілізації, технічний прогрес не зменшують його, а, навпаки, поглиблюють руйнівні наслідки. За словами К. фон Клаузевіца, під час війни «немає межі виявам цього насилля» [11].

Американський соціолог, автор монументальної праці «Дослідження війни» Філіп Квінсі Райт спростував переконання про вроджений характер агресивності людини. На його думку, найпримітивніші суспільства відрізнялися від сучасних найменшим рівнем войовничості. У процесі становлення цивілізації агресивність зростала. Цьому сприяли такі фактори, як розподіл праці та формування соціальних класів. Учений зазначив, що «у примітивних племен війни мали характер ритуальної або формальної реакції, що були покликані грати скоріше роль стимулу, ніж раціональної дії, спрямованої на досягнення влади або здобуття економічних ресурсів» [16].

К. Райт поділяв війни на чотири типи – оборонні, соціальні, економічні та політичні. Найменш деструктивними та найбільш природними є перші два. Оборонні війни є реакцією на напад, що вже стався. У цьому випадку люди спонтанно «хапаються за будь-яку зброю, яка підвернеться під руку, щоб захистити себе і свій будинок, і при цьому розуміють цю необхідність як нещастя» [18, с. 133]. Соціальні війни – це війни з невеликою кількістю жертв. Набагато жорстокішими є останні два типи, які уособлюють справжню деструктивність. Економічна війна – це загарбницька війна, метою якої є захоплення ресурсів. А в основі політичних війн лежить боротьба за владу.

Американський антрополог Рут Бенедикт поділила війни за критерієм деструктивності на летальні та нелетальні. Нелетальні війни, на відміну від летальних, хоч і могли бути затяжними у часі, однак не мали на меті завоювання, підкорення або

знищення інших народів або їхніх ресурсів. Традиція нелетальних війн дозволила племенам північноамериканських індіанців відокремити військовий апарат від державно-політичного. Вождь був суто політичним керівником. У воєнні часи влада переходила до військового лідера, який після закінчення конфлікту відразу її втрачав [18, с. 134].

Французький філософ і соціолог Реймон Арон запропонував власну класифікацію війн і поділив їх на міждержавні, наддержавні (імперські) та інфрадержавні (інфраімперські). Суб'єктами міждержавних війн виступають «політичні утворення, які взаємно визнають існування та легітимність одне одного» [2, с. 160]. У разі, якщо один із суб'єктів конфлікту претендує на гегемонію, має транснаціональні зазіхання, міждержавна війна перетворюється на імперську. Імперські (наддержавні) війни спрямовані на повне знищення певних учасників конфлікту з подальшим утворенням єдиного суб'єкту вищого рівня. Такими були, наприклад, обидві світові війни. Метою інфраімперських (інфрадержавних) війн є збереження або розпад політичного утворення – держави або імперії. До цієї категорії відносяться громадянські та визвольні війни, війни за незалежність. Такі війни, в яких між собою б'ються організована влада і народ, є найжорстокішими.

Сучасні вчені поділяють війни за багатьма критеріями. Так, у військово-політичному словнику «Війна і мир у термінах і визначеннях» за загальною редакцією д-ра філос. наук Дмитра Рогозіна наводиться декілька класифікацій, серед яких: поділ війн за соціально-політичним змістом (справедливі та несправедливі; прогресивні та реакційні; загарбницькі та визвольні), масштабом (світові, регіональні та локальні, у тому числі прикордонні), засобом дії (маневрені та позиційні), фізичними засобами збройної боротьби (наземні, морські, повітряні, космічні), тривалістю (затяжні та швидкоплинні), ступенем інтенсивності (малої, середньої та великої інтенсивності). За основним видом засобів збройної боротьби виокремлюють ядерні (всесвітня та обмежена), неядерні (звичайна, або конвенційна), хімічні, біологічні, бактеріологічні, геофізичні та інформаційні або інформаційно-психологічні війни, у тому числі війни у кіберпросторі [5, с. 37 – 38].

У сучасному світі все більшого поширення набувають такі війни, в яких фізичне насилля грає другорядну роль або не використовується зовсім. Це, перш за все, війни психологічні та інформаційні. Події останніх двох років в Україні продемонстрували їхню велику руйнівну силу, наслідки чого відчули на собі громадяни нашої держави. За визначенням, наведеним у вищезгаданому словнику, психологічна війна представляє собою систему заходів (психологічних, ідеологічних акцій, диверсій, провокацій тощо) з підриву морально-психологічного стану населення і особистого складу збройних сил ворога, а також захист від подібних дій з боку супротивника, як у воєнний, так і у мирний час [5, с. 43].

Інформаційна війна – це «протиборство між державами в інформаційному просторі з метою спричинення шкоди інформаційним системам, процесам та ресурсам, критично важливим структурам (інформаційно-технічна війна), підриву політичної та соціальної систем, а також масованої психологічної обробки особистого складу військ і населення з метою дестабілізації суспільства і держави (інформаційно-психологічна війна)» [5, с. 38]. Інформаційна війна реалізується через вплив на свідомість населення за допомогою цілої сукупності засобів. Результатом такого впливу виступає: викривлення уявлень про основні соціальні та природні явища, послаблення та руйнування засад суспільства, дезорганізація супротивника, блокування заходів протидії агресії, руйнування національної свідомості.

Серед новітніх концептів слід згадати поняття консцієнтальної війни, впроваджене російським політиком Юрієм Крупновим та психологом, професором Юрієм Громико

[13]. Під консцієнтальною війною (від лат. *conscientia* – свідомість) розуміється жорстка боротьба форм організації свідомостей, «де предметом ураження та знищення є певні типи свідомостей» [9].

За словами українського політолога, професора Антоніни Колодій консцієнтальна війна спрямована на руйнування ідентичності, навіть самої здатності людини до самоідентифікації. Серед особливостей такого типу війни вчена називає: «латентність упродовж тривалого часу; різноманітність, гнучкість та непередбачуваність засобів впливу; застосування насильницьких методів викривлення інформаційно-комунікативного простору; стирання чіткого розмежування «друг-ворог»; руйнування духовних цінностей, уявлень про добро і зло, здатності людини до вільної самоідентифікації та інші» [1]. А одним із головних засобів руйнівного інформаційного впливу є екранні технології, за допомогою яких поширюється брехня.

Останнім часом набув розповсюдження термін «гібридна війна». Даний феномен представляє собою одну з найсучасніших форм ведення війн. Гібридними називають війну в Карабаху 1987 – 1994 рр., лівансько-ізраїльську війну 2006 р., російсько-грузинську війну 2008 р., російсько-українську війну 2014 – 2015 рр., війну Росії у Сирії у 2015 р. Аналіз визначень гібридної війни дозволяє узагальнити основні трактування цього феномену та виокремити його сутнісні риси:

1. Гібридна війна поєднує декілька різноманітних компонентів – стратегій або засобів. Так, як правило, під гібридною війною розуміють синтез звичайної війни, малої війни та інформаційної або кібервійни. При цьому значення цих складових є різним. Засоби звичайної війни є другорядними. Пріоритет надається засобам малої війни (партизанській війні, диверсіям, провокаціям, тероризму, заколотам тощо) та інформаційним атакам. Іноді гібридна війна супроводжується громадянською війною. В іншому сенсі гібридною називають війну із застосуванням різного типу зброї – ядерної, хімічної, біологічної, інформаційної, а також терактів.

2. Ключовим компонентом у гібридній війні виступає масштабна та інтенсивна інформаційно-психологічна війна, яка включає в себе пропаганду, дезінформацію, кібератаки, впровадження та експлуатацію політичних міфів, дегуманізацію супротивника, психологічний тиск та залякування, викривлення та підтасовування фактів, брехню та ін.

3. Стратегія гібридної війни є складною, гнучкою та динамічною, легко пристосовується до нових умов. В основі її лежить раптовість та захоплення ініціативи.

4. Гібридна війна виступає одним із основних засобів асиметричної війни.

5. Об'єктами гібридної війни є населення зони конфлікту, населення тилу та міжнародне співтовариство.

6. Гібридна війна – це неоголошена війна. Військові дії мають прихований характер. У разі, якщо залучаються військовослужбовці, їхня участь є прихованою. Їх видають за місцеве населення, добровольців, «ополченців» і т. ін.

7. Важливі складові гібридної війни – дипломатичні засоби та економічний тиск, у тому числі економічні санкції [8; 19].

Таким чином, гібридна війна – це, перш за все, війна прихована, інформаційна, дипломатична та економічна. Характеризуючи сучасні війни, український політолог Кость Бондаренко зазначив: «Війна в нинішньому розумінні – це не війна ХХ століття або кінця ХХ століття. Війна сьогодні на 80% складається з інформаційних і економічних дій. Лише 20% – це бойові дії або ж їх взагалі може не бути» [8].

Отже, існують різноманітні типології політичного насилля. До основних форм внутрішньодержавного насилля відносять репресії, державні перевороти та путчі, революції, заколоти, змови, масові заворушення, бунти, повстання тощо. Окреме місце серед даних типів займає геноцид, що може виходити далеко за межі окремої держави,

як це було під час Другої світової війни, коли нацисти знищували великі групи людей не тільки в Германії, а й на окупованих територіях. Специфічний характер властивий і тероризму, який з другої половини ХХ ст. набуває міжнародного характеру. Найбільш руйнівні наслідки серед форм політичного насилля, як правило, має війна. Внутрішні війни представлені громадянськими та партизанськими, зовнішні – міждержавними, наддержавними та ін. В останні десятиліття політичне насилля еволюціонує. Все більшого розповсюдження отримують непрямі (нефізичні або нетрадиційні) його форми, такі як психологічні, інформаційні, гібридні війни та ін., в яких фізичний примус поступається інформаційно-психологічному, латентним технологіям і способам впливу на людину та її свідомість.

Список використаної літератури

1. Антоніна Колодій: Війна на ураження свідомості продовжується. Звідси витівки «Інтера» [Електронний ресурс] // Західна інформаційна корпорація : Інформаційний портал. – Режим доступу : http://zik.ua/ua/news/2015/01/02/antonina_kolodiy_viyna_na_urazhennya_svidomosti_prodozhuietsya_zvidsy_vytivky_intera_553739 ; Antonina Kolodii: Viina na urazhennia svidomosti prodovzhuietsia. Zvidsy vytivky «Intera» [Elektronnyi resurs] // Zakhidna informatsiina korporatsiia : Informatsiinyi portal. – Rezhym dostupu : [:http://zik.ua/ua/news/2015/01/02/antonina_kolodiy_viyna_na_urazhennya_svidomosti_prodozhuietsya_zvidsy_vytivky_intera_553739](http://zik.ua/ua/news/2015/01/02/antonina_kolodiy_viyna_na_urazhennya_svidomosti_prodozhuietsya_zvidsy_vytivky_intera_553739)
2. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон. – Київ : Юніверс, 2000. – 688 с. ; Aron R. Mir i viina mizh natsiiami / R. Aron. – Kyiv : Yunivers, 2000. – 688 s.
3. Боброва А. Г. Основні форми сучасного політичного насилля : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 / Аліна Григорівна Боброва; Київськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 19 с. ; Bobrova A. H. Osnovni formy suchasnoho politychnoho nasyllia : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.01 / Alina Hryhorivna Bobrova; Kyivsk. nats. un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2005. – 19 s.
4. Бурдьє П. Основы теории символического насилия [Электронный ресурс] / П. Бурдьє, Ж.-К. Пассрон ; пер. с фр. Н. Шматко // Вопросы образования. – 2006. – № 2. – С. 39–60. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/19/1214862350/06bur.pdf> ; Burde P. Osnovy teorii simvolicheskogo nasiliya [Elektronnyy resurs] / P. Burde, Zh.-K. Passron ; per. s fr. N. Shmatko // Voprosy obrazovaniya. – 2006. – № 2. – S. 39–60. – Rezhim dostupa : <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/19/1214862350/06bur.pdf>
5. Война и мир в терминах и определениях : военно-политический словарь / под общ. ред. Д. О. Рогозина. – Москва : ПоРог, 2004. – 334 с. ; Voyna i mir v terminakh i opredeleniyakh : voenno-politicheskii slovar / pod obshch. red. D. O. Rogozina. – Moskva : PoRog, 2004. – 334 s.
6. Вртанесян К. Акты геноцида в истории человечества [Электронный ресурс] / К. Вртанесян, А. Палян // Genocide.ru. – Режим доступа : <http://genocide.ru/lib/genocides/index.htm> ; Vrtanesyan K. Akty genotsida v istorii chelovechestva [Elektronnyy resurs] / K. Vrtanesyan, A. Palyan // Genocide.ru. – Rezhim dostupa : <http://genocide.ru/lib/genocides/index.htm>
7. Гэпп Т. Р. Почему люди бунтуют / Т. Р. Гэпп. – Санкт-Петербург : Питер, 2005. – 461 с. ; Garr T. R. Pochemu lyudi buntuyut / T. R. Garr. – Sankt-Peterburg : Piter, 2005. – 461 s.
8. Гібридна війна в Україні, думки експертів [Електронний ресурс] // Polonews: Україні – про Польщу. – Режим доступу : <http://polonews.in.ua/aktualnosci/polityka/gibridna-vijna-v-ukrajini-dumki-ekspertiv.html> ; Hibrydna viina v Ukraini, dumky ekspertiv [Elektronnyi resurs] // Polonews: Ukraini – pro

Polshchu. – Rezhym dostupu : <http://polonews.in.ua/aktualnosci/polityka/gibridna-vijna-v-ukrajini-dumki-ekspertiv.html>

9. Громько Ю. Оружие, поражающее сознание, – что это такое? [Электронный ресурс] / Ю. Громько // Русский переплет. – Режим доступа : <http://www.pereplet.ru/text/grom0.html> ; Gromyko Yu. Oruzhie, porazhayushchee soznanie, – chto eto takoe? [Elektronnyy resurs] / Yu. Gromyko // Russkiy pereplet. – Rezhim dostupa : <http://www.pereplet.ru/text/grom0.html>

10. Дмитриев А. В. Насилие: социо-политический анализ / А. В. Дмитриев, И. Ю. Залысин. – Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 328 с. ; Dmitriev A. V. Nasilie: sotsio-politicheskiy analiz / A. V. Dmitriev, I. Yu. Zalysin. – Moskva : Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), 2000. – 328 s.

11. Клаузевиц К. фон. О войне [Электронный ресурс] / Карл фон Клаузевиц // Военная литература. – Режим доступа : <http://militera.lib.ru/science/classwitz/01.html> ; Klauzevits K. fon. O voyne [Elektronnyy resurs] / Karl fon Klauzevits // Voennaya literatura. – Rezhim dostupa : <http://militera.lib.ru/science/classwitz/01.html>

12. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : Офіційний веб-портал. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_155 ; Konventsiiia OON pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho vid 09.12.1948 [Elektronnyi resurs] // Verkhovna Rada Ukrainy : Ofitsiyniy veb-portal. – Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_155

13. Консциентальные войны: реальность и фантастика [Электронный ресурс] // Творческая группа «От А до Я» : [сайт]. – Режим доступа: http://ot-a-do-ya.org/Articles/Global/Cons_war.aspx#.Vi6NMCa9FkQ. – Загл. с экрана; Konstsientalnye voyny: realnost i fantastika [Elektronnyy resurs] // Tvorcheskaya gruppa «Ot A do Ya» : [sayt]. – Rezhim dostupa: http://ot-a-do-ya.org/Articles/Global/Cons_war.aspx#.Vi6NMCa9FkQ. – Zagl. s ekrana.

14. Кравченко В. Ю. Концептуальные подходы к пониманию политического насилия / В. Ю. Кравченко // Научные. ведомости Белгородского государственного университета. Сер. : История. Политология. Экономика. Информатика. – 2013. – Т. 28, № 22. – С. 187 – 193 ; Kravchenko V. Yu. Kontseptualnye podkhody k ponymaniyu polytycheskoho nasylia / V. Yu. Kravchenko // Nauchnye. vedomosti Belhorodskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Ser. : Ystoryia. Polytolohyia. Ekonomyka. Ynformatyka. – 2013. – Т. 28, № 22. – S. 187 – 193

15. Нефёдов С. А. Экополитическое насилие как феномен современной политической жизни : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : спец. 23.00.02 / Сергей Александрович Нефёдов; Пятигорский государственный лингвистический университет. – Пятигорск, 2014. – 49 с. ; Nefedov S. A. Ekoopliticheskoe nasilie kak fenomen sovremennoy politicheskoy zhizni : avtoref. dis. ... d-ra polit. nauk : spets. 23.00.02 / Sergey Aleksandrovich Nefedov; Pyatigorskiy gosudarstvennyy lingvisticheskiy universitet. – Pyatigorsk, 2014. – 49 s.

16. Райт К. Некоторые размышления о войне и мире [Электронный ресурс] / К. Райт // Теория международных отношений : хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. – Москва : Гардарики, 2002. – С. 384 – 398. – Режим доступа : <http://grachev62.narod.ru/tmo/chapt38.html> ; Rayt K. Nekotorye razmyshleniya o voyne i mire [Elektronnyy resurs] / K. Rayt // Teoriya mezhdunarodnykh otnosheniy : khrestomatiya / sost., nauch. red. i komment. P. A. Tsygankova. – Moskva : Gardariki, 2002. – S. 384 – 398. – Rezhim dostupa : <http://grachev62.narod.ru/tmo/chapt38.html>

17. Теория политики : учебное пособие / под ред. Б. А. Исаева. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 464 с. ; Teoriya politiki : учебное posobie / pod red. B. A. Isaeva. – Sankt-Peterburg : Piter, 2008. – 464 s.

18. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; авт. вступ. ст. П. С. Гуревич. – Москва : Республика, 1994. – 447 с. – (Мыслители XX века) ; Fromm E. Anatomiya chelovecheskoy destruktivnosti / E. Fromm ; avt. vstup. st. P. S. Gurevich. – Moskva : Respublika, 1994. – 447 s. – (Mysliteli XX veka)

19. Чекаленко Л. Про поняття «гібридна війна» [Електронний ресурс] / Л. Чекаленко // Віче. – 2015. – № 5. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4615/>. ; Chekalenko L. Pro poniattia «hibrydna viina» [Elektronnyi resurs] / L. Chekalenko // Viche. – 2015. – № 5. – Rezhym dostupu : <http://www.viche.info/journal/4615/>.

20. Conflict Barometer [Electronic resource] // Heidelberg Institute for International Conflict Research. - 2004. - №. 13. - Mode of access : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2004.pdf.

21. Conflict Barometer [Electronic resource] // Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2011. – № 20. – Mode of access : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2011.pdf.

22. Conflict Barometer [Electronic resource] // Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2014. – № 23. – Mode of access : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2014.pdf.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2015

O. Balatska

TYOLOGY OF POLITICAL VIOLENCE FORMS AS A PART OF MODERN POLITICAL PROCESS

There are numerous manifestations of political violence that accompanies political activity in all historical times. The aim of this article is to analyze main types and forms of political violence typical for modern political process. Ideas of Raymond Aron, Pierre Bourdieu, Johan Galtung, Ted Robert Gurr, Philip Quincy Wright, as well as typology of political conflicts provided by Heidelberg Institute for International Conflict Research and typology of intrastate violence offered by A. Dmitriev and I. Zalyzin form the theoretical foundation of this article.

Intrastate violence in the political process is represented by spontaneous mass disorders, riots, uprisings, coups, rebellions, conspiracies, purges, domestic wars. Specific features are inherent to such manifestations of political violence as genocide and terrorism, that have an international character, accompanied by a large number of victims and targeting civilians.

Among numerous forms of political violence the war has the largest scale, intensity and the most ruinous consequences. There are various typologies of wars. Special emphasis is placed on consideration of conventional (ordinary), internal, information, psychological, consciousness, hybrid wars.

The main features of hybrid war are designated here, given the fact that such war is one of the most up-to-date forms of political violence. Information (cyber-) war occupies an important place among key components of hybrid war. In the course of cyberwars various means of manipulative influence on consciousness are used - such as propaganda, misinformation, cyber attacks, implementation and exploitation of political myths, psychological pressure and intimidation, contortion and fabrication of facts, deception, dehumanization of the enemy etc.

Forms of political violence are evolving. In recent decades direct physical coercion gives place to indirect non-physical impact of psychological, informational, symbolic, structural and cultural violence.

Key words: political violence, intrastate violence, genocide, terrorism, war, internal war, information (cyber-) war, consciousness war, hybrid war.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Грідіна І.М.* д.і.н, проф.; *Хома Н.М.*, д.політ.н, проф.

УДК 329(460)(043)

М. В. Булик, М. А. Ковчуга

ПРОВІДНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ІСПАНІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ

У статті розглянуті основні політичні сили Іспанії та євроінтеграційний аспект їх виборчих програм. Проаналізовано популярність цих сил на даному етапі, під час передвиборчої компанії. Виявлені схожості та розбіжності головних іспанських партій у поглядах на ЄС. Виокремлені три основні підходи до процесу європейської інтеграції.

Ключові слова: *Іспанія, політичні партії, європейська інтеграція, ЄС, вибори.*

Роль Іспанії у сучасних міжнародних відносинах є досить значною. Вона активно розвиває своє значення в світовому та регіональному співтоваристві, за рахунок посилення значущості її зовнішньої політики та розширення співробітництва з передовими країнами світу. Проте, основний вектор зовнішньої політики Іспанії обумовлений, перш за все, бажанням інтегруватися в об'єднану Європу і поступово увійти в число провідних країн ЄС за рівнем соціально-економічного розвитку та геополітичної ваги.

Ми розглянемо основні іспанські партії та європейський напрямок зовнішньої політики Іспанії в їх програмах, адже це питання є особливо актуальним і дискусійним на фоні виборів, що наближуються. Також, актуальність цього питання зростає разом із загальним ростом недовіри щодо ЄС у багатьох країнах членах цього об'єднання та зокрема в Іспанії у останні роки. Як відзначають експерти, найзначніше зниження довіри серед країн ЄС спостерігається саме в Іспанії, яка тільки-но почала виходити з затяжної фінансової кризи. В Іспанії довіра до ЄС за п'ятирічний період знизилася з 65 до 23%, а рівень недовіри виріс з 23 до 72%[1].

Слід зазначити, що незважаючи на актуальність даної теми, комплексних досліджень, які б повною мірою розкривали євроінтеграційний аспект виборчих програм основних іспанських партій не існує. Усі наявні роботи, як вітчизняних так і зарубіжних дослідників, присвячені загальному аналізу виборчих програм основних партій Іспанії або окремим політичним силам, які лише певною мірою торкаються питання європейської інтеграції. Зокрема, до таких дослідників належать В. Голдевська, В. Кутозова, П. Яковлев, Н. Топорнін, С. Хенкін, А. Е. Де Аро, Ф. Легрейн, В. Наварро, І. Йамазарес.

Основним матеріалом для аналізу стала джерельна база даної теми, а саме виборчі програми основних іспанських партій, статистичні матеріали та повідомлення ЗМІ.

Всі політичні партії Іспанії проголошують своєю метою забезпечити процвітання і добробут свої країни, як суверенної, економічно розвиненої європейської держави, але кожна з них має власне бачення шляхів досягнення цієї цілі і відповідно до цього формує власну політичну програму.

Для аналізу нами було обрано 5 партій, які за даними усіх соціологічних опитувань будуть фаворитами на парламентських виборах 20 грудня 2015 року і увійдуть до